

Novi Zavet preveo na srpski, kojim se govorilo u Dubrovniku, kako se vidi iz jednoga dubrovačkoga oglasa: »si grida e proclama l' infrascritto tenore in lingua serviana per maggior intelligenza d'ognuno« (Radoslav M. Grujić, Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji, 195). Nakon ovoga citata Radonić nastavlja svoje pričanje o sudbini Kašićeva prijevoda.

Kako Radonić postupa s južnoslavenskim narodnim imenima, neka čitači sami sude po primjerima, što ću ih navesti. On redovito originalne izraze izvora kao »lingua illirica«, »lingua schiava«, »lingua dalmatica« i sl. prenosi sa »slovenski jezik« ili »srpski jezik«. Tako oto na str. 442. veli za Kašićev prijevod, da je preveden »na slovenski štokavsko-jekavskim narečjem«, a na str. 43 za isti prijevod kaže »srpski prevod« pa opet »slovenski«. Na str. 100. veli za narod u dalmatinskim gradovima, da je govorio »srpski«, premda u izvoru stoji »schiavor«. Na str. 137. tumači izraz »dalmatica« iz naslova Vrančićeva rječnika sa »srpski«, premda je to baš jekavski. Za Vidalija se na str. 84. kaže, da je priredivao rječnik »latinsko-italijansko-srpski«, premda u izvoru (Starine XXIV, 21) stoji: »esplicatione della lingua latina... con la lingua illirica et italiana«.

Na više mjesta izbija u nauci napušteno naziranje: štokavski = srpski. Na pr. na str. 41.: »Kašić je osjetio ne samo depote štokavskoga govora, nego i njegovu snagu širenja na račun čakavskog i kajkavskog usled pomjeranja etničkoga štokavskog (srpskog) elementa. Tako je o »štokavsko-srpskoj govornoj oblasti« govor na str. 10, a o »srpsko-štokavskom narečju« na str. 38. Pismo te oblasti je ćirilica, koja se često u izvorima naziva srpskim pismom. Radonić uvijek citira izvore o »srpskom pismu«, samo treba imati na umu, da je naziv »srpsko pismo« za ćirilicu često bio analogan nazivu latinsko pismo za latinicu. Uostalom ima potvrde, da se ćirilica nazivala i hrvatskim pismom (u dodatku Poljičkog statuta, u Primoža Trubara, ispor. Murko, Die Bedeutung 14), a postojao je i izraz »ćirilski jezik« kao i glagolski jezik, o čemu ima također potvrde kod naših protestanata (ispor. Murko o. c.). Historijski nije ispravno prešutjeti razliku između srpsko-bugarske ćirilice i t. zv. bosanske ćirilice (bosančice), jer je ova historijski produkt jedne druge kulturno-historijske atmosfere.

Sve smo ove primjedbe donijeli s namjerom da upozorimo, kako Radonićevu knjigu treba s rezervom upotrebljavati, uza sav pozitivan materijal, što ga ona donosi. Srpska akademija bi dobro učinila, da materijal, na kojem je prof. Radonić izradio ovu raspravu, objelodani, a ono što je već po raznim publikacijama izdato moglo bi se izostaviti i uputiti na štampani izvor.

V. Stefanic

JORJO TADIĆ, DUBROVAČKI PORTRETI, BEOGRAD 1948

Izdanje Srpske književne zadruge, kolo XLIV, knj. 305

Profesor Jorjo Tadić zadužio je kao historik našu literaturnu historiju nizom otkrića iz Dubrovačkog arhiva, toga dragocjenog majdana svakovrsne historijske građe, koliko za poznavanje dubrovačke historije, toliko i za priloge historiji susjednih zemalja odnosno država, s kojima su Dubrovčani imali nekih veza.

I u knjizi »Dubrovački portreti« Tadić je na osnovi građe, koja je već prije objelodanjena (K. Jireček, J. Dayre i t. d.), i koju je on pronašao u dubrovačkomu arhivu, dao više korisnih priloga, bilo da je osvijetlio neke veće probleme iz historije Mediterana, bilo da je dopunio ili bacio nešto svjetlosti na biografije nekih dubrovačkih građana, tako da nam osobito XVI. vijek Dubrovačke republike postaje jasniji i potpuniji.

Poznavajući dobro Dubrovački arhiv, Tadić u svom predgovoru tvrdi da »u svim tim aktima ima malo podataka o ličnom životu ljudi zbog kojih su sastavljeni, o njihovim mislima, osećanjima i namerama, uopšte o njihovim karakteristikama«, jer je Dubrovnik »nažalost, sačuvao vrlo malo privatnih pisama, ličnih zapisa, hronika i memoara, iako ih je ranije bilo dosta. Vreme, nepažnja i strašni zemljotres 1667. god. uništili su skoro sve«. Zbog toga i nemamo opširnih biografija čak ni istaknutijih Dubrovčana.

Pisac nadalje kaže, da ga je baš osvijetljenje biografija istaknutijih Dubrovčana potaklo da ispuni tu prazninu i napiše ovu knjigu portreta, a da će druge »za njom slediti i to po jedna za svaki vek dubrovačke istorije.« Ako pojam »dubrovačke historije« treba da označava povijest Dubrovačke republike, onda će Tadić dati u svemu tri knjige portreta: ovu za XVI. vijek i po jednu za XVII. i XVIII. vijek.

Dalje pisac veli, da nam ovi Dubrovčani (i oni, koje još misli opisati) »svojim sposobnostima, radom i položajem u društvu, kao i svojim karakteristikama, a često i svojim nekarakternim osobinama, mogu poslužiti kao tipovi za veći broj svojih savremenika, pa i Dubrovčana uopšte«. Ma kako ove riječi lijepo zvučile, ma kako se po analogiji dali izvoditi zaključci, svako uopćavanje, bez bogatog gradiva i brojnih podataka i bez dovoljnog poznavanja svih elemenata, moglo bi odvesti na stramputicu, da se krivo ocijeni situacija i da se po pojedinim licima — bila ona dobra ili zla ili pretežno dobra ili više loša — dadu krive karakteristike pojedinim vjekovima i historiji Dubrovačke republike općenito. Baš zbog te opasnosti, a s obzirom na to, što su »Dubrovački portreti« namijenjeni širem krugu čitalaca, mišljenja sam, da je glavni nedostatak ove prve knjige u tome, što ona nema okvirne rasprave o XVI. v. Dubrovačke republike, koja bi prikazala to interesantno doba, kada su živjele zanimljive i krupne ličnosti, o kojima govori ovaj svezak. Time bi se tek omogućila gore navedena pretpostavka za uopćavanje. Što pisac veli, da »dajući portrete starih Dubrovčana, mi njihov život i rad stalno povezujemo sa događajima i prilikama i u Dubrovniku i u svetu, da bismo tako ujedno dali i opštu sliku dubrovačkog društvenog, političkog, ekonomskog i kulturnog života u pojedinim epohama njegove prošlosti«, to — možda — za manji broj čitalaca može i da vrijedi, ali objektivno gledajući, širem krugu čitalaca nisu jasni odnosi među ljudima, među društvenim klasama u to doba, pa bi njihova uopćavanja mogla biti kriva, netočna, a prema tome i izrokom iskrivljavanja historijske istine. Nitko ne traži od pisca, da on izmišlja razne veze i karakteristike, već se od njega, kao poznavaoa dubrovačkih prilika, a na osnovi arhivske građe, očekuje, da sam ukaže na mogućnosti sinteza i uopćavanja, kako to ne bi anarhično činio svaki pojedinac, bez čvršćeg oslonca na činjenično stanje, koje proistječe iz arhivskih dokumenata. Kako bi takva okvirna rasprava bila od velike koristi za razumijevanje odnosnog perioda, mislim, da bi ostale dvije knjige dubrovačkih portreta, koje obećaje prof. Tadić, trebale svakako da imaju takvu okvirnu raspravu, pa će širi krugovi čitača bolje razumjeti i pojedince, o kojima će se govoriti.

U prvoj knjizi Tadić donosi portrete Marina Zamanje, Serafina Gučetića, Marina Držića, Miha Pracatovića, Savka Bobaljevića, Vice Stjepović-Skočibuhe, Frana Fr. Gundulića, Frana Jakarevića, Cvijete Zuzorićeve i Tome Budislavića, dakle ljudi s raznih polja ljudske djelatnosti, književnika, trgovaca, pomoraca, diplomata, onih, koji su bili sve to zajedno, aristokrata i pučana i t. d.

Neki je portrete pisac publicirao već prije i to: Miho Pracatović. Prilog istoriji dubrovačkog pomorstva (Dubrovnik 1933); Dubrovčanin Serafin Gučetić, francuski diplomat (1496—1547), u reviji »Jadranska Straža« 1937, br. 9—12, 1938, br. 1—2 (i posebno, Split 1938); Cvijeta Zuzorić, Beograd 1939. Ostali se publiciraju prvi put u ovoj knjizi, o kojoj govorimo.

Budući da u preštampanim portretima nema većih izmjena ni novosti, o njima ne mislim govoriti, a osvrnut ću se samo na portret Marina Držića (1508—1567) kao jednog od najvećih Dubrovčana, a svakako najvećega dubrovačkog književnika, dok ću sumarno prikazati ono novo u prvi put objelodanjenim portretima.

Marin Zamanja (1480—1548) potječe iz stare vlasteoske porodice, »koja se, verovatno, odvojila u XIII veku od još starijeg vlasteoskog roda Menčetića«. Kao i većina dubrovačke vlastele, bio je u raznim zvanjima: posjednik, trgovac, član društva za proizvodnju bakra, koje je imalo i svoju radionicu na lijevoj obali Ounle, poslanik na španjolskom dvoru, admiral dubrovačke mornarice u borbi s afričkim gusarima i — agent španjolski za Balkan. Dosad nam je ovaj čovjek bio iz literature poznat samo djelomično; prof. Tadić ga je arhivskim podacima osvijetlio znatno bolje, osobito kao španjolskog agenta.

Savko Bobaljević (1530—1585) član je vlasteoske porodice i književnik. Njegovom se biografijom pozabavio Jean Dayre u »Dubrovačkim studijama« (Zagreb 1939) i, sad u ovim portretima, prof. Tadić. Savko nam se pokazuje kao dječak nabusi i ohol zbog svog aristokratskog podrijetla. On i njegova porodica pružaju nam primjer klasne nepomirljivosti, tražeći za vlastelu izuzetan privilegij u društvu, čak toliko da budu izvan i iznad zakona.

Spominjući njegov talijanski sonet pjesniku Dinku Ranjini, u kome govori o brdu, koje je »posto fra li — Tre mari, sopra l' stagno, Dayre kaže: da su ta tri mora: Jonsko, Afričko i Tirensko. Strmo je gorje Etna«, a »stagno možda mjesinski tjesnac« (Sp. dj., str. 33). Prof. Tadić je »sopra l' stagno« preveo doslovno »nad Stonom« i tako ispravno protumačio, da su ta tri mora: neretvansko, elafitsko, t. j. dubrovačkih otoka, i ono jadranske pučine pred Dubrovnikom (191).

Vice Stjepović-Skočibuha (1534—1588) pučanim je s otoka Šipana, pomorski kapetan, brodovlasnik, trgovac i bankar. On se razlikuje od Miha Pracatovića, predstavnika nešto starije bogate dubrovačke buržoazije time, što je Stjepović imao i kulturnih potreba. On je, kaže prof. Tadić, »stanovao u palačama koje su i po spo-ljašnjem izgledu i po unutarnjem uređenju u svemu bile ravne domovima najboga-tije dubrovačke vlastele, a mogle su da se mere i s onima u centrima Italije.« (227). Ogranak ove obitelji, koji se je nazivao Sagroevići, dao je Frana Mariju Sagroevića, koji je kao heretik bio obješen i spaljen.

Franjo Fr. Gundulić (1539—1589) je vlastelin, koji je bio diplomat, stručnjak za građansko i crkveno pravo i političar. Kao diplomat spasao je 1570 svoju malu državicu, protiv koje je Venecija činila sve moguće da je zbriše s geografske karte. Tom prilikom je Sv. liga garantirala nepovredljivost Dubrovačke republike, pa je to prvo međunarodno priznanje cjelovitosti njezine. Kao naučni radnik sredio je za-

konske zbornike Dubrovačke republike, a kao političar bio je pristalica održavanja dobrih odnosa s papom.

Frano Lukarević (1542—1598) je vlastelin, u literaturi poznat kao slab prevodilac, u trgovini kao propali trgovac i, na kraju, kao loš agent španjolskog namjesnika iz južne Italije. Dayre (Dubr. studije, str. 53—72) i Tadić (u ovim portretima, 281—315), imajući iste izvore u rukama, dali su ga svaki sa svog gledišta, Dayre pretežnije kao književnika, ne zanemarujući ni čovjeka, a Tadić više kao čovjeka svog vremena. Jedino se nisu složili u godini njegova rođenja (Dayre ima 1541).

Tomo Budislavić (1545—1608) je pučanin iz obrtničke porodice brijačkog zanata. Kako sa u starije vrijeme brijači bili i vidari, njegova je obitelj uživala dobar ugled, pa je Tomo dobio i stipendij od vlade za studij u Italiji. Tu je postigao stepen doktora općih predmeta obrazovanja, svete filozofije i medicine. Poslije toga bio je neko vrijeme liječnikom cara Murata III. u Carigradu, zatim liječnik u Krakovu, gdje je postao kanonikom i dobio poljsko plemstvo. Vrativši se 1587 u Dubrovnik, vršio je liječničku praksu u gradu i odatle odlazio da liječi susjedne paše. Kasnije je postao biskupom trebinjsko-mrkanskim, a umro je u Napulju. Pri-nijer Tome Budislavića kazuje nam, kako je dubrovački pučanin morao da bude priznat van svoje domovine, da bi mu se i kod kuće nešto dalo.

Da se malo potanje osvrnemo na *Marina Držića*, kako ga vidi prof. Tadić.

Tadić priznaje Držiću izvjesne književne kvalitete, ali ga kao čovjeka nije razumio, osobito u njegovim posljednjim godinama života. Portret Držićev izašao je ispod pera Tadićeva rastegao, pun cik-cak linija, štoviše, pun neshvaćanja toga značajnog književnika.

Autor polazi s netočne postavke, da se Držić celog života nije zamarao nekim ozbiljnim, napornijim radom (str. 93: resp. i 115—116), jer njegovo kleričko, a kasnije dakonsko zanimanje nije bilo vezano uz neke naročite crkvene dužnosti, a Marinovo učestvovanje u porodičnoj trgovini bilo (je) sasvim slaboz (93).

Imajući pred očima samo *poslovne* ljude u Dubrovniku, Tadić je smetnuo s uma da je u Dubrovniku (kao i drugdje) bilo i takvih, koji su kao redovnici bili po čitave dane, sedmice, mjesece i godine dokoni, vršeći samo svoje crkvene dužnosti, od kojih ni tada ni kasnije nitko nije imao nikakve koristi. Zar su ti vredniji od Marina Držića, zato što su pro forma nešto radili?

Prof. Tadić, kratko rečeno, nije shvatio Marina Držića ni kao čovjeka, ni kao kulturnog radnika, ni kao borca, jer ga nije stavio u okvir njegova vremena i prostora, niti je povezivao njegove manifestacije, pa nije ni mogao dobiti cjelovitu figuru toga interesantnog i vrijednog čovjeka.

Vrijeme Marina Držića doba je, kad je renesansa u Italiji bila u svom poletu, a u Dubrovniku je dolazila do izražaja samo u nekim manifestacijama, većinom spoljašnje naravi. Život se tada kod napredne inteligencije nije smatrao dolinom plaća, već pozornicom vedra i slobodnog života. Ljudska ličnost dolazi u središte pažnje, jer «krv je uvijek iste boje» (Petrarca), a svatko treba da vrijedi po ličnim zaslugama, što u Dubrovniku nije bio slučaj. Želja za znanjem tjerala je ljude na putovanja i na neke vrste avanturizam: oni su se povezivali sa životom, jer «kabinetski naučenjaci bili su tada izuzetak» (Engels, *Dijalektika prirode*, Zagreb 1950, str. 4). Individualizam renesanse, za razliku od kasnijega buržoaskog individualizma, suprotan je u prvom redu protiv hijerarhije aristokratizma po krvi i protiv «sputanosti» feudalnog poretka» (Istorija filozofije II, Zagreb 1949, str. 26).

Imajući sve to u vidu, lako ćemo se uvjeriti da je Marin Držić pravi renesansni čovjek, kakvih je tada u Dubrovniku bilo vrlo malo. Držić je — jer je to njegovu karakteru odgovaralo — iz renesanse primio sve najbolje i najnaprednije, protivno omladini dubrovačkoj, koja je usvojila samo negativnosti; i vlastela i neki pučani njegova rodnoga grada prenosili su iz Italije petrarkističko fraziranje o ljubavi i lascivnosti u vezi s njome. Štoviše, za Marina Držića možemo reći, da je naš prvi slobodni književnik, koji je htio živjeti od književnosti i za književnost, ali mu to vlastela, a ne tadašnje prilike, nisu omogućivala. Klasno opredjeljena vlastela nisu pomagala književnika, pa ni Marina Držića kao izuzetno talentiranu literata, već — ukoliko su nekoga i pomagala — produživala su materijalnom pomoći život propale vlastele. Ako su nekoga nečim izvan toga kruga pomagala, bila je to jednokratna pomoć, kao što je slučaj s Marinom Držićem. Da je rodni grad Držićev shvatio njegovu vrijednost kao književnika, dokaz je »Pjesanca Marina Držiću u pomoć« starog Mavra Vetranovića (Stari pisci hrvatski III, str. 208—212). Ta je Vetranovićeva »pjesanca« odgovor na klevetu s neke strane, najvjerojatnije s aristokratske, da je Marin Držić plagirao Vetranovića. Vetranović u toj »pjesanci« (koja je vrlo značajan kulturno-historijski dokument) traži od Dubrovčana, da poslušaju njega, starca, i da ne čine nepravdu Držiću »ki pjesance rajske poje... a nikoga ne potkrada, — razmi svoju svijes lomeći — te gizdave pjesni sklada, — bez pokojna sank bdeći«. »Inostranci, ki su s dvora, — i građane plemeniti — Marina razgovora — ter se slatko svak nasiti — Navlaš vlašci... (ovdje je rukopis defektan) stari — spi rekoše i knězove: — ne oidjesmo ljepše stvari — od naredbe Marinove« (kurziv J. R.). Držićeve »pjesni« (pod tim izrazom moramo razumjeti radove općenito, a u prvom redu njegove dramske radove, jer su ove napali klevetnici!) dostojne su slave svake — kaže Vetranović i nastavlja, da su muze Držiću poklonile vijenac lovorike, »ki ne sahnę, ki ne vene — ner je zelen po sve vijekę«. Držić je, po mišljenju Vetranovićevu, svojim radovima pridonio »časti svoga Dubrovnika — ki je kruna od svijeh gradę«. Citirao sam najkraće spomenutu »pjesancu« Vetranovićevu, iz koje se vidi, kako su Vetranović, pa »inostranci«, te »građani plemeniti« i »knezovi« imali visoko mišljenje o djelima Držićevim, što je i posve razumljivo.

Ta je Vetranovićeva »pjesanca« napisana, dok je Držić bio mladi, vjerojatno povodom prikazivanja njegove »Tirene« (1548 ili 1549). Već je tada Vetranović, s ostalima, uočio vrijednost Držićevih dramskih djela. Međutim, Držić je i dalje stvarao, te je u nepunih deset godina napisao jedanaest pozorišnih djela. Prema tome, to je zamjerna plodnost i radinost. Ako se tome pridoda, da su njegova dramska djela naročito vrijedna i kao umjetnine, a po riječima Tadićevim i »odličan kulturno-historijski dokument, veoma dragocen za bolje poznavanje Dubrovnika u vreme Renesance« (str 111), onda je jasno da su riječi, kako se Držić nije zamarao nekim »ozbiljnim i napornijim radom«, izbjegle piščevoj pažnji, jer su posve netočne.

Drugo pitanje, o kome bih ovdje htio progovoriti, jesu Držićeva pisma, upućena firentinskom knezu Cosimu I. (1519-1574) iz god. 1566, i revolucionarnost autora tih pisama.

Marin Držić podrijetlom je iz trgovačke građanske porodice, pa je već kao takav naprama vlasteli bio tretiran kao građanin drugoga reda. Iako je građanstvo u ovo doba bilo prema feudalnoj gospodi antagonistički raspoloženo, Držić je i kao kulturni čovjek, koji je poznao historiju, dobro znao, da u Dubrovniku nije uvijek vladala oligarhija, nego da su vlastela uzurpirala vlast i oko 1595 oduzela

narodu slobodu odlučivanja ukinućem skupštine, koja se sastojala od čitava naroda i koja je bila glavno zakonodavno tijelo. Te se stvari pamte, pa je i u Držićevo doba među širokim slojevima građana o tome vrlo vjerojatno bilo govora. Držić je na svojoj koži osjetio drukčiji, a vjerojatno i prezriv postupak vlasteličića, kao što se to i drugoj građanskoj djeci događalo. Sve to dalo je povoda Držiću da šiba, u granicama mogućnosti i oprezno (jer su vlastela bila sumnjičava i odlučna u borbi protiv klasnog neprijatelja), razne »nakaze« ljudske u liku »Skupac«, »Askulina«, »Dundo Maroja« i njihove djece, voljne da banče i ne rade, da noću napadaju građanske djevojke, da ne uče i t. d. U Dubrovniku je Držić, kako smo vidjeli, bio općenito cijenjen kao krupna književna ličnost, ali ga vlastela nisu uvažavala, u prvom redu zbog toga, što nije bio plemićkog roda, a i zato, jer su osjećala njegov žalac i njegove strijele uperene prema sebi i vidjela u mnogim njegovim tipovima dio sebe i sebi sličnih. Nisu mu mogla konkretno nešto spočitnuti, jer je Držić bio vrlo oprezan, pa je govorio uvijeno, ne objašnjavajući potanje, je li to bogati građanin ili vlastelin, jesu li djeca građana ili vlasteoska, da li su žene građanke ili vladike.

Pritajena, ali stalna borba između vlastele i Držića traje čitava njegova života. I Držić majstorski glumi (ne dopuštajući da mu se podrežu krila i prelomi pero), uvijek kao pisac, a koji put i na usta nekoga svog lica. Ovaj posljednji slučaj, među ostalima, imamo u predgovoru »Dundo Maroja«, kad Držić izazivački progovara na usta negromanta (značajno je za borbu M. Držića, što nije odabrao lice iz Dubrovnika!) Dugog Nosa iz Indije, te iskazuje veliku, ali tada već davno pokopanu istinu, da je negda postojala neka zemlja, u kojoj »ne ima imena 'moje' i 'tvoje', ma je sve općeno svijeh, i svak je gospodar od svega. A ljudi, koji te strane uživaju, ljudi su blazi, ljudi su tihi, ljudi mudri, ljudi razumni. Narav, kako ih je uresila pameti, tako ih je ljepotom uljudila: svi općeno uzras(t)a su učinjena; njih ne smeta nenavidos, ni lakomos vlada, njih oči uprav gledaju, a srce im se ne maškarava: srce nose prid očima, da svak vidi njih dobre misli; i, za dugijem mojijem besjedenjem ne domorit vam, ljudi su koji se zovu ljudi nazbilje«.

Ali pored takvih »ljudi nazbilje« bilo je u nekoj velikoj zgradi i drukčijih ljudi: »od kamena čovuljica, vele učinjeno, obraza od mojemuće, od papagala, od žvirata, od barbačepa; ljudi s nogam od čaplje, stasa od žabe, tamaše, izješe, glumci, feci od ljuckoga naroda«. Na pitanje, odakle takva ružnoća ljudska, negromanti su mu odgovorili, da su ih trgovci zlatom donijeli iz raznih strana, a da su ih negromanti oživjeli, kako bi lakše došli do zlata. Od ovih ljudi nastadoše »ljudi nahvao«, zli ljudi, sposobni na sve da zadovolje svoje neljudske prohtjeve. I nastade borba »ljudi nazbilje« s »ljudima nahvao« za gospodstvo, koja se još uvijek vodi.

»...Ma rijet vam ću jednu stvar: budi vam draže što ste uzaznali otkud su izišli i koji su početak imali ljudi od ništa i nahvao, koji smetaju svijet, nego komedija, koju ćete vidjet. A komedija vam će otkrit, koji su to sjeme tugljivo od mojemunskijeh obraza i ljudi od ništa«... (Stari pisci hrvatski VII, 2. izd., str. 257—259).

Zar ovim svojim predgovorom nije Držić dovoljno jasno iznio svoje borbene poglede, počevši od idealne zemlje, u kojoj je sve bilo zajedničko, preko postanka »ljudi nahvao« i njihove borbe s »ljudima nazbilje« do onoga, što se u komediji »Dundo Maroja« odigrava? Zar »ljudi nahvao« — klasa aristokrata, koja je hlepila za zlatom i spomoću njega se održavala na vlasti, nisu ono »sjeme prokletac«, s kojima se on borio od početka izvrgavajući ih ruglu na razne načine?

Od spoznaje, da je nekad postojala neka zemlja, u kojoj je sve bilo zajedničko, pa do akcije da istrgne vlast iz ruku »ljudi nahvao« i ostvari bar podnošljivu demokraciju, za Držića je bio logičan korak. Prema tome je netočno, kad Tadić kaže: »... u šezdesetim godinama postao (je) jednim mahom revolucionar i zaverenik, koji svoju slobodnu zemlju nudi strancima na upravu« (112). Kako se moglo vidjeti, Držić nije »jednim mahom«, što znači preko noći, postao revolucionar, nego je on postepeno sazrijevao, dok nije postao revolucionar. Što se piščeve tvrdnje iz toga navedenog citata tiče, da je svoju »slobodnu zemlju« nudio strancima, Tadić se stavlja na stajalište oligarhijske dubrovačke i odatle ocjenjuje situaciju, mjesto da je stao na stajalište većine, naroda, i građanske klase, koja je u ovom periodu bila napredna, a koje je predstavnik bio i Marin Držić. Rađajući ovakvom metodom, pisac nije ni mogao shvatiti Držića i njegov pothvat.

Međutim, Marin Držić, borben od početka svoga književnog rada, ostao je to do kraja života, učinivši 1566 onaj revolucionarni korak i pokazavši se cjelovit, dosljedan, napredno se razvijajući, ne iznevjerivši se svojoj klasi (čiji je on zastavnik i prvoborac), koja je vodila borbu s feudalnim gospodarima — u ovom slučaju i političkim vlastodršcima. Prema tome, ovdje se još jednom može potvrditi istina, da društveno biće ljudi određuje njihovu svijest.

Da bi ostvario svoje ideale, Držić, taj patriota i borac za demokraciju, književnik, koji je gledao i politički, izabrao je malu i daleku Firencu, koja je prema književnicima i naučnim radnicima postupala bolje nego njegov rodni grad (isp. moje izvode u »Hrvatskom kolu« 1948, br. 3., str. 561—562).

Tadić, analizirajući točku po točku iz pisama Držićevih Cosimu I. dokazuje, da Držić u svojim pismima nije navodio istinu. Kolikogod nas može interesirati, jesu li i koliko su navodi Držićevi točni, mislim, da se ovdje radi o suštini problema: je li građanska klasa imala ona prava, koja je ona smatrala da ih mora imati u tom vremenu ili nije? Zbog čega je Držić pokušao da zbaci oligarhiju i da vlast demokratizira? Je li za to imao opravdanih razloga, s napredne točke gledišta? Što se samih navoda Držićevih tiče, moramo dopustiti, da je neke stvari Držić znao bolje, negoli se one danas nama ukazuju iz sačuvanih dokumenata, pa prema tome i tu moramo biti oprezni u ocjenjivanju Držićeva stava. Mjesto odgovora na ova pitanja pisac stavlja u sumnju Držićevo autorstvo tih pisama: »... kao da ne potiču od njega«. Ako mu se činilo, da pisma nisu Držićeva, trebalo je to dokazati, jer ma koliko nam je simpatičan Držić revolucionar, istina nam mora biti draža i preča od svega.

Prema svemu što je izneseno i što danas i inače znamo, ne može stajati mišljenje prof. Tadića, da spomenuta pisma otkrivaju Marina Držića kao čovjeka »ne sasvim zdrava, sa izvesnim duševnim nedostacima« (12).

Pisac, govoreći o škrtosti vlastele, prigovara Držiću, što nije znao »da revolucije nastaju ne usled nepotrebnog rasipanja, negoli zbog velike štednje«. Međutim, istina je, da revolucije nastaju onda, kad materijalne proizvodne snage društva dođu u protivrjeđnost s postojećim odnosima proizvodnje, odnosno s odnosima vlasništva, u čijem su se okviru dotle kretale.

Na najpoznatijem licu iz »Dubrovačkih portreta« vidi se, kojim je putem trebalo poći da bi portreti, iako popularno pisani, bili dati strogo naučno. Tadićev portret

Marina Držića lik je nekog smušenjaka, suvišna čovjeka, koji nikada nije znao što hoće i, na kraju, čak i onog, koji je sišao s pameti. Međutim, svima nam treba da bude jasno, da Marin Držić nije bio nikakav smetenjak, već čovjek — jedan od najvećih Dubrovčana — kojemu je društveno biće formiralo svijest, te se u uvjetima svog vremena razvijao tako, da je postao najnapredniji građanin, koji je htio da demokratizira upravu svoje male republike, kako bi stvorio snošljivije odnose za sve društvene klase svog zavičaja.

Ne shvatiti razvoj Marina Držića znači gledati na stvari statički. Držić je evoluirao, što je i shvatljivo. To se je od njega kao kritičara svog vremena i očekivalo. Svaki drugi put ne bi bio, da tako kažem, »držićevski«.

U ovoj prvoj knjizi »Dubrovačkih portreta« Tadić nam je dao deset portreta, obrađenih prema količini arhivske građe, kojom je raspolagao. Kod svakog se portreta vidi piščevo nastojanje, da dade zaokruženu cjelinu, pa ondje, gdje mu nisu dostojali arhivski podaci, nastojao je da prazninu ispuni tkivom iz dubrovačke, balkanske i svjetske historije. Nepravilno bi bilo davati prednost jednim portretima pred drugima; svi su oni jednako važni, jer su svi sa svog gledišta prilog jednoj stvari — historiji starog Dubrovnika, koju moramo poznavati znatno bolje, da bismo mogli ispravno razumjeti stare Dubrovčane i ocijeniti njihova djela, na koje vrste ona bila.

Portrete starih Dubrovčana mogli bismo bolje razumjeti, kad bi prof. Tadić bio u punoj mjeri iskoristio naučni metod. Pisac tu i tamo daje objašnjenje nekim činjenicama, iznoseći mjestimično i nedovoljno ekonomsku podlogu. Međutim, naučni je metod trebalo provesti kroz pojedine biografije od početka do kraja i dati naučnu analizu činjenica, za koje imamo podataka. Osim toga, lica se ovih »Portreta« u najviše slučajeva kreću i djeluju iz nama nepoznatih razloga. Prema tome se ne vide uvijek i jasno pokretajući historijskih kotača. Ne vidimo klasne borbe, a teško je vjerovati, da te borbe nije bilo, jer se ona vidi iz života i rada Marina Držića. Zbog toga lica pojedinih »portreta« ne postaju realna, živa, nego su više silhuete nejasnih kontura, koje neka nevidljiva ruka baca u raznim pravcima. Iako se iznosi mnogo životnih teškoća, nije nam često jasno, gdje im je pravi izvor, što bi analizom prilika trebalo da nam bude dostupno. Premda historija nije beletristika, a portret nije iscrpna biografija, a još manje romansirana biografija, ipak bi i portret trebao da nam oživi lica, koje prikazuje, te bi morao imati većinu elemenata života, a među njima odnos toga lica prema svojoj klasi i prema onoj, protiv koje se kao klasno opredijeljeno bori, bilo na kakav način, bilo kojim sredstvima. Naučni bi metod, na kraju, svojom analizom društvenih i drugih prilika omogućio, da se pojedina lica uklape u prilike i prostor svoga vremena i tako postanu reljefnija, jasnija i u raznim odnosima istinski prikazana. Na mnogim mjestima pisac to nije mogao provesti, jer su mu nedostajali podaci, ali nažalost — kako smo vidjeli na primjeru Marina Držića — nije to učinio ni ondje, gdje je mogao.

Kako je manji dio ovih portreta objavljen i poznat, u tim su izdanjima, koliko se sjećam, naznačeni i izvori pojedinih podataka. Međutim, za ostale portrete u ovom izdanju nisu označeni ni izvori ni literatura. Iako nitko nema razloga da sumnja u autorove citate, pa je svatko i uvjeren, da u svim portretima nema ničega, što autor ne bi mogao — kako sam kaže — »potvrditi istoriskim dokumentima«, ipak mislim, da našu nauku interesira gdje se to nalazi, za tim formulacija u pojedinom doku-

mentu, interpretacija građe, dokazni materijal za pojedine tvrdnje i t. d. Čini mi se, da te bilješke ne bi smetale zbog prirode ovog izdanja, ni onda, kad bi bile na odnosnim stranicama, a nikako, kad bi se donijele na kraju pojedinog portreta ili, možda, i čitave knjige.

Na kraju pozdravljam namisao prof. Tadića da izda još dvije knjige dubrovačkih portreta. Oni će nam biti od koristi za poznavanje starog Dubrovnika, koji je u mnogome još nepoznat ili slabo osvijetljen.

Jakša Račić

STJEPAN ANTOLJAK, ZADARSKI KATASTIK 15. STOLJEĆA

Starine 42, str. 371—417, Zagreb 1949.

Kad je 1409. Ladislav Napuljski, uvidjevši da se ne može održati, prodao Veneciji Zadar, Vranu, Novigrad i Pag, kao i pravo na ostalu Dalmaciju, nastojala je Venecija da to pravo realizira. Godine 1420. polazi joj to djelomično za rukom i ona odmah naređuje zadarskom kancelaru Prandinu da sastavi popis svih mletačkih posjeda u zadarskom, ninskom, novigradskom i vranskom kotaru. Prandino je 1421. počeo sastavljati (*catastrum... incoatum per me*; str. 374) popis, i tako je nastao *catastrum omnium et singularum possessionum, introituum et proventuum spectantium et pertinentium camere illustrissime ducalis dominationis Venetiarum, positarum et existentium in civitate et districtu Jadrensi, Auranensi, Nonensi, Novigradi e Glubeo*.

Prandino je dakle, kako sam kaže, počeo sa sastavljanjem katastra. Antoljak drži, da je ovaj kancelar taj katastik doista i sastavio, dodavši mu sam od sebe i ljubučki distrikt... (374). Međutim, iz teksta katastra ne bismo to mogli zaključiti, jer Prandino kaže, da je popis tek započeo, a u katastiku su popisani svi distrikti, koje je prema naredbi dužda trebalo popisati; da je Prandino katastik i završio, vjerojatno bi u naslovu istakao, da ga je sastavio, a ne samo započeo. Svakako je sigurno, da je katastik sastavio do popisa *»feudatarij castri Avrane«* ili točnije do popisa zemalja i vinograda, koje drži Ivan Bertonić u selu Skorebić (390). Uz taj se dio teksta u originalu nalazila marginalna bilješka Antonija Campolonga, zadarskog kancelara, od 6. VI. 1439, u kojoj ispravlja Prandinove navode (taj je naime naveo, da Ivan Bertonić drži zemlje *»quatuor sortes cum dimidia«*, a trebalo je staviti 14 ždrijebova, pa to Campolongo po nalogu kneza ispravlja). Možemo tek pretpostavljati, da je Prandino sastavio i popis posjeda novigradskog kotara, no sa sigurnošću to na osnovi ovog, jedino pristupačnog, prepisa katastika ne možemo tvrditi. Po svemu se čini, da Prandino nije sastavljao posljednji dio katastika, t. j. popis dužnosti ljubučkih kmetova.

Iako je Venecija 1409. dobila Zadar i okolicu, ipak nisu sve do 1431. odnosno 1436. bili uređeni odnosi između zakupnika prihoda pojedinih kotara i kmetova. Zbog toga je zadarski knez Luka Trono, *»pro tollendo dubia et differentias, que quotidie oriuntur, et que oriri possent inter conductores introituum castri Avrane*

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć

M I R O S L A V B R A N T

G R G A G A M U L I N

M A R K O K O S T R E N Ć I Ć

J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B